

## СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ НА ПРИКЛАДІ СТ. 117 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В статті надано аналіз обставин та факторів, які впливали на визнання умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини протиправним діянням, суспільна небезпечність якого вбачалась нижчою у порівнянні з іншими умисними вбивствами на різних етапах розвитку людства. Охарактеризовано сучасне бачення обумовленості ст. 117 КК України, обґрунтовано думку про невідповідність правозастосовної практики дійсному призначенню існування цієї норми.

**Ключові слова:** соціальна обумовленість, психофізіологічний стан, психотравмуюча ситуація, пологи, новонароджена дитина.

The circumstances and factors that make it possible to consider infanticide as a privileged murder at different times of the civilization development are discussed in the article. The attitude of modern society towards the murderers by the mothers of their newly born children has been considered; the inconsistency of Article 117 of the Criminal Code of Ukraine enforcement to the real reasons for the existence of this provision has been substantiated.

**Key words:** social conditionality, psychophysiological state, psycho-traumatic situation, childbirth, newborn child.

В статье проанализированы обстоятельства и факторы, влияющие на признание умышленного убийства матерью своего новорожденного ребенка противоправным деянием, общественная опасность которого считалась меньшей в сравнении с другими умышленными убийствами на разных этапах развития общества. Охарактеризовано современное видение обусловленности ст. 117 КК Украины, обосновано мнение о несоответствии правоприменительной практики истинному назначению существования данной нормы.

**Ключевые слова:** социальная обусловленность, психофизиологическое состояние, психотравмирующая ситуация, роды, новорожденный ребенок.

Життя людини є найвищою соціальною цінністю, що відображено в Конституції України, а забезпечення його охорони від злочинних посягань є одним з основних завдань Кримінального кодексу України. Чинний КК

України містить декілька складів вбивств, в тому числі й привілейованих, серед яких і умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України). Сучасна конструкція цієї норми та практика застосування статті 117 КК України викликає чимало нарікань та дискусій з боку багатьох правників-практиків та вчених.

Розібратись в існуючих суперечках та внести ясності, на наш погляд, можливо за умови з'ясування соціальної обумовленості існування конкретної норми кримінального права, адже дослідження будь-якої кримінально-правової норми вбачається неповним без виявлення обставин, які призвели до її прийняття [1, с. 52]. Таким чином, враховуючи специфіку предмета дослідження, вважаємо за необхідне, в першу чергу, дослідити ті обставини, які дозволили українському законодавцеві прийняти рішення про визнання вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини привілейованим складом вбивства, а, отже, з'ясувати соціальну обумовленість чинної норми.

Питаннями соціальної обумовленості правових норм задавалися чимало вчених, серед думок яких не існує суттєвих суперечок з приводу того, в чому вона полягає. Тезисно можна зазначити, що соціально обумовленою є така норма, в якій адекватно відображено динамізм суспільного ладу, його гуманістичної сутності; життєві реалії та тенденції розвитку суспільних відносин. Оцінюючи соціальну обумовленість тієї чи іншої норми слід з'ясовувати, якою мірою вона відображає вимоги життя, чи відповідає вона правильному стану речей, чи сприяє подальшому розвитку фактичних суспільних відносин, чи закріплює саме ті відносини, що мають бути закріплені. Іншими словами, оцінка соціальної обумовленості норми полягає у встановленні адекватності її відображення потребам суспільства в кримінально-правовій охороні тих чи інших відносин з урахуванням усіх тенденцій історичного розвитку [2, с. 53–55].

Існування кримінально-правової норми має свою обумовленість соціальною природою та спирається на історичні традиції. Не є виключенням існування і привілейованих норм. Так, умисне вбивство матір'ю своєї

новонародженої дитини, як привілейований склад злочину, має свої історичні передумови. «Поблажливе» ставлення до дітовбивства існує вже доволі довгий час. Аналізуючи історичні факти, вчені приходять до висновків, що в окремі часи теоретично життя дитини вважалось менш гідним для захисту, ніж життя дорослої особи; також відомо, що дітовбивство в історії людства сприймалось в якості методу планування сім'ї; а ще невинність дітей робила їх ідеальними жертвами для кровожерливих богів. Поширеною була й практика вбивств дітей, які народилися з фізичними вадами: таких дітей вважали «несправжніми людьми», а отже і вбивство таких немовлят визнавалось вбивством без вини. У деяких арктичних народів було прийнято вбивати немовлят, якщо під час пологів померли їхні матері та якщо не було інших жінок, які могли б їх вигодувати [3, с. 196]. В кочових племенах дітей могли вбивати у випадку, коли вони народжувались у дорозі, аби не ускладнювали пересування. Є й інші приклади дітовбивств, які не засуджувались у давніх народів, та всі вони були обумовлені економічними, демографічними та соціокультурними факторами тієї суспільної формації.

Зовсім інший підхід у ставленні до дітовбивства існував у часи середньовіччя. Вплив християнської релігії не міг не відобразитись на законодавстві європейських країн, що призвело до визнання вбивства новонародженої дитини не лише тяжким гріхом, а й злочином, за який призначалось покарання, в тому числі й кваліфіковані види смертної кари (за вбивство незаконнонародженої дитини, оскільки це торкалось ще й питань статевої моралі матері). Однак і в ті часи мало місце існування особливого ставлення до матері дітовбивці: покарання жінці-дітовбивці могло призначатись менш суворе, якщо вбивство дитини вчинялось через бідність [4, с. 7, 10].

Розвиток філософської, медичної та психологічної наук наприкінці XVIII – на початку XIX століть призвели до появи абсолютно нових підходів щодо жінок-дітовбивць. Видатні мислителі того часу, міркуючи над проблемою дітовбивства, почали говорити про те, що жінки, народжуючи

позашлюбних дітей, відчувають надсильний тиск від суспільства, обумовлений релігійними поглядами: ганьба та неминучі страждання чекали на таку матір, а також на її дитину в ті часи. Саме це і підштовхувало матерів, що стали жертвами своєї слабкості або насилля, обирати смерть немовляти, що, як вважалось, не здатне відчувати своє нещастя. І тут Ч. Беккарія говорить про необхідність прийняття законів, «які дійсно охороняли б слабкість від тиранії, яка виступає проти пороків, якщо їх не можна прикривати плащем доброчесності» [5, с. 195].

Привілейоване ставлення до дітовбивств зустрічаємо і в працях І.Канта. Філософ приходить до висновків, що ганьба матері, яка народила дитину поза шлюбом, не може бути знята ніяким указом, в той час, як знищення такої дитини могло ігноруватися владою, рівно як і її поява на світ, адже народжується така дитина поза законом, а, відповідно, і не охороняється ним. Все це він пояснює тим, що каральна справедливість потрапляє у складне становище: вона має або оголосити поняття честі жінки по закону не дійсною і застосовувати до неї найвищу міру покарання, або зняти зі злочинниці належну їй кару. Також вчений піддає критиці чинне законодавство, а разом з ним і громадське суспільство того часу, вказуючи на те, що воно продовжує залишатися варварським та нерозвинутим, та саме й винне в тому, що мотиви честі у людини (суб'єктивно) не бажають співпадати з приписами влади, що (об'єктивно) відповідають її цілям, а отже державна справедливість не співпадає з народною справедливістю [ 6, с. 271–273].

Таким чином. довгий час дітовбивства в європейських країнах переважно вчинялися через надмірний тиск церкви щодо матерів, які народжували позашлюбну дитину. Цей вплив був настільки сильним, що передчуття втрати честі, з одного боку, та острах смертної кари за вбивство, з іншого, ставили жінку в «природній стан», за якого вбивство немовляти мало б визнаватись не вбивством, а «умертвінням», та підлягати більш м'якому покаранню [6, с. 272]. Ця філософська позиція і демонструє появу нового

привілейованого підходу до дітовбивств, обумовленого переважно релігійним контентом, що домінував у суспільстві в зазначені часи.

Російське законодавство XVIII століття також ґрунтувалось на моральних принципах в питаннях ставлення до дітовбивства, а тому вбивство матір'ю позашлюбної дитини визнавало злочином, за яке передбачалася смертна кара. Саме таким чином законодавець намагався попереджати аморальну поведінку серед жінок. Однак високий рівень вбивств немовлят вимушував владу шукати шляхи подолання такого стану речей: вже за часів володарювання Петра I почали створювались особливі дитячі будинки для виховання небажаних дітей, куди матері могли їх приносити таємно [7, с. 130].

Ще певний час вбивства матерями своїх новонароджених дітей розподіляли залежно від того, чи дитина народжена у шлюбі, чи поза ним. Згодом почали з'являтися згадки про привілейовані вбивства дітей, народжених з фізичними вадами або дітей-виродків, що, до речі, зустрічається в кримінальних кодексах деяких країн і сьогодні. Так, наприклад, у чинному Кримінальному кодексі Болгарії (ст. 121), передбачено відповідальність за вбивство новонародженої потворної дитини: «За убийство на току-що родена рожба с чудовищен вид виновният родител се наказва с лишаване от свобода до една година или с пробация» [8].

У другій половині XIX та у XX столітті риторика вчених повністю змінила свій вектор: вітчизняні та зарубіжні правники почали говорити про те, що не лише сором та страх ганьби мотивують злочинну поведінку жінок-дітовбивць. Обумовленість їх поведінки почали помічати й у своєрідній втраті розуму, що трапляється внаслідок виснаженості тілесними стражданнями, якими супроводжуються пологи. Цей підхід набув розповсюдження та отримав додаткове обґрунтування з боку не тільки представників юридичної науки, а й фахівців з медицини, та залишається актуальним і до сьогодні.

Стислий огляд історичних поглядів на обумовленість існування привілейованої норми, яка стосувалась вбивства матір'ю новонародженої дитини, дозволяє нам глибше зрозуміти її витoki, та прослідкувати як змінювалось ставлення суспільства в різні часи до дітовбивства.

Відомо, що будь-які юридичні норми соціально обумовлені та дієві тоді, коли вони відповідають об'єктивним умовам та закономірностям розвитку суспільства, в якому функціонують, коли їх зміст відповідає суспільній свідомості населення, в першу чергу – моральним принципам та рівню правосвідомості. І така відповідність має встановлюватись щодо реальної дійсності сьогодення та враховувати соціальний розвиток суспільства на даному етапі у певних просторово-часових межах.

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини українським законодавством сьогодні визнано привілейованим вбивством, а отже таким, яке містить обставини, що значно знижують суспільну небезпечність і караність відносно основного складу злочину. Відповідна норма закріплена в ст. 117 КК України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», де зазначено, що умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк [9]. Такий злочин, відповідно, є злочином середньої тяжкості, в той час як просте вбивство визнається тяжким злочином.

Аналіз диспозиції цієї статті, практики застосування вказаної норми, а також наукових поглядів дозволяють нам зробити висновок про те, що обумовленість існування привілейованого умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини в чинному законодавстві не має чіткого визначення. Навколо цього питання сьогодні й точаться суперечки. Традиційно ведеться мова про дві групи факторів, що впливають на можливість визнання такого вбивства привілейованим: перебування матері в особливому психофізіологічному стані та наявність психотравмуючої ситуації, в якій

опинилась мати новонародженого немовляти. Якщо перша обставина сьогодні є менш дискусійною, то друга викликає чимало нарікань.

Щодо перебування матері в особливому психоемоційному стані, маємо погодитися з позицією О. Л. Старко, згідно якої вагітність з медичної точки зору здійснює вплив на психічний стан будь-якої жінки. Емоційне напруження, яке водночас пов'язане зі складною життєвою ситуацією (позашлюбна вагітність, матеріальні нестатки, недостойна поведінка батька дитини тощо), досягає “пікового” рівня в момент пологів, в умовах больової домінанти. На фоні таких обставин здатність породіллі адекватно оцінити ситуацію й вирішити її соціально прийнятним шляхом значно послаблена [10, с. 16]. Імпульсивні дії під час дітовбивства представляються як емоційна розрядка в результаті афективних переживань [11, с. 104].

Єдиним суперечливим питанням серед вчених залишається визнання існування особливого психоемоційного стану у породіль завжди, чи то лише в окремих випадках. Буквальне тлумачення статті, як і аналіз практики її застосування, призводить до висновку, що законодавець та правозастосувачі дотримуються тієї позиції, згідно якої особливий психоемоційний стан притаманний кожній жінці, яка щойно народила дитину. Однак, переважна більшість вчених наголошують на хибності цього твердження, підкреслюючи необхідність внесення відповідних змін до ст. 117 КК України та визначити таку ознаку, як перебування породіллі в особливому психофізіологічному стані, в якості обов'язкової ознаки складу цього злочину, існування якої необхідно доводити під час розслідування кожного випадку дітовбивства.

Друга група обставин, за яких вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини визнається привілейованим видом вбивства, полягає в тому, що інколи вагітна жінка перебуває під тиском чинників зовнішнього характеру, які створюють психотравмуючу ситуацію, а тому вона вважається «змушеною зовнішніми обставинами» до прийняття рішення про дітовбивство. На наш погляд, різноманітні життєві ситуації сьогодні найчастіше використовуються лише як мотивування вчинених дітовбивств,

оскільки не існує в сучасному суспільстві того морального тиску, який відчували матері незаконнонароджених дітей середньовіччя, а розроблена система захисту дітей-сиріт не дає права позбавляти життя немовляти при наявності можливості позбутися її, не позбавляючи її життя у разі перебування жінки в скрутному матеріальному становищі. Такий підхід демонструє певну спадковість, традиційність думки щодо обумовленості привілейованості вбивств матерями своїх новонароджених дітей, проте не відповідає сьогоdnішньому суспільному розвитку. Сучасний стан речей вигадає так, що «при вбивстві жінкою своєї новонародженої дитини центр захисту ніби пересувається з постраждалого на винувату особу. Це, мабуть, пов'язано з тим, що жінка вважається начебто вимушеною зовнішніми обставинами вчиняти це і до того ж знаходиться в особливому психічному стані. У дитини ж немає реального захисту. Жінка, що вбиває свою новонароджену дитину, виявляється такою, що заслуговує поблажливості: суспільство відчуває і підсвідомо намагається заглидити свою провину перед нею. Про нещасне дитя майже забувають» [11, с. 112].

Такі точки зору сьогодні непоодинокі. М.Є. Алєнкін, досліджуючи проблеми обумовленості привілейованої відповідальності за дітовбивство в сучасній Росії, приходить до висновків, що час вчинення скоєння вбивства (під час або одразу після пологів), наявність психотравмуючої ситуації, перебування жінки в особливому психофізичному стані не виправдовують віднесення цього вбивства до привілейованого. «Вказані особливості не дозволяють вести мову про суттєве зниження суспільної небезпечності дітовбивства у порівнянні з «простим» вбивством» [12, с. 12, 21–27]. Немає єдності у підході необхідності визнання в якості привілейованого складу вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини в країнах Європи. Влада окремих країн взагалі вважає необумовленим існування такої привілейованої норми. Так у ФРН в 1998 році було виключено норму про пом'якшення відповідальності матері позашлюбної дитини при її вбивстві під час пологів або відразу після них, тому що відпала підстава в результаті зміни



громадського статусу матері позашлюбної дитини; Кримінальний кодекс Іспанії від 1995 року, також відносить даний склад до простого вбивства; а у кримінальному законодавстві Франції норма про відповідальність матері за вбивство своєї новонародженої дитини взагалі стоїть в одному ряді з іншими видами кваліфікованих вбивств відносно окремих груп потерпілих [13, с. 277–278].

Підбиваючи підсумки розгляду проблематики соціальної обумовленості визнання умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини в якості привілейованого складу злочину маємо зазначити, що в різні часи на особливе ставлення до такого вбивства впливали різні чинники – економічного, демографічного, морального, соціокультурного, релігійного характеру. Дискусійність теми у колах вітчизняних вчених, різний та часто протилежний підхід у ставленні до дітовбивства в кримінальних законах країн романо-германської правової системи свідчить про необхідність відійти від традиційного підходу та піддати його перегляду з урахуванням сучасних реалій нашого суспільства із застосуванням методів не лише кримінально-правової науки: додатково до вивчення проблеми мають бути залучені кримінологи, соціологи, представники медичної галузі, культурологи. Здійснивши вивчення проблематики, виходячи з предмета свого дослідження та застосовуючи власні методи наукового пізнання, і поєднавши ці знання, можна буде надати остаточну відповідь щодо соціальної обумовленості існування привілейованого складу вбивства – «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» в сучасному українському законодавстві, та внести відповідні зміни до нього.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Кригер Г. А. Кузнецова Н. Ф. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона. Москва, 1977. 122 с.
2. Пащенко О. О. Криміналізація та соціальна обумовленість. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 41–76.
3. Ригіна О. М. Проблема вбивства матір'ю дитини в США, 2018 р. *Право і суспільство*. № 5. 2018. С. 194–200.

4. Шевченко О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 215 с.
5. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаних. Москва, 1995. 304 с.
6. Кант И. Собрание сочинений в 8 томах. Т.6. Москва, 1994. 613 с.
7. Микиртичан Г. Л. Отношение к детям, их праву на жизнь и развитие в России (X – начало XVIII века). *Педиатр*. Том. 5. № 1. 2014. С. 126–131.
8. Наказателен кодекс 01.05.1968 / Българският правен портал. URL: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/1589654529> (дата звернення: 18.04.2019).
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 04.04.2019).
10. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 22 с.
11. Антонян Ю. М., Гончарова М. В., Кургузкина Е. Б. Убийство матерью новорожденного ребенка: уголовно-правовые и криминологические проблемы. *Lex Russica. Закон русский*. 2018. № 3. С. 94-114. URL: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2018.136.3.094-114> (дата звернення: 03.04.2019).
12. Алєнкін Н. Е. Система привилегированных составов убийства в уголовном праве России : проблемы совершенствования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2017. 32 с.
13. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження) : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. 424 с.